

ANONİM OLMAYAN MÂNİLER: DİNÎ-TASAVVUFÎ TÜRK HALK EDEBİYATI ÖRNEKLERİ

Nonanonymous Manis: Religious/Sufi Folk Literature Examples

Fatih İYİYOL*

Özet: Mâni, anonim Türk halk edebiyatında yaygın olarak görülen bir nazım şeklidir. Türk dünyasının genelinde çeşitli isimler altında görülen mâniler özellikle Anadolu, Balkanlar, Kafkas ve Ortadoğu'da yaşayan Türk toplulukları arasında daha canlıdır. Anonimlik-anonim olma, mânilerin temel özelliklerden birisidir. Bununla birlikte, âşıklık geleneğinde ve yeni Türk edebiyatında mâni şeklinde şiirlere rastlanmaktadır. Dinî-tasavvufî halk edebiyatı (tekke) şairlerinin de mânileri bulunmaktadır. Birçok tekke şairinin, âşıklık geleneği ve anonim kültürden etkilenerek mâni yazdıkları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, tekke şairlerine ait mânileri muhteva ve şekil açısından ele almaktır. Bu çalışmada; dinî-tasavvufî halk edebiyatı şairlerinin mânileri, âşık ve anonim Türk halk edebiyatı örnekleriyle benzerlik ve farklılıkları açısından karşılaştırılmıştır. Tekke şairlerinin söylediği-yazdığı mânilerin şekil açısından düz mâninin aaba kalıbı ve yedili hece ölçüsüne uygun olduğu görülmektedir. Bu mâniler, cinaslı olmakla birlikte kesik özelliği göstermemekte ve beş mısradan oluşmamaktadır. Çalışmamızın konusu olan mânilerde; ilahî aşk, dört kapı kırk makam, gönülsüz olma, melamet gibi tasavvufî konular işlenmiştir. Bunun yanında, anonim mânilerde olduğu gibi tamamen günlük-sosyal konular ilgili öğüt içerikli mâniler de tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Anonim olmayan mâniler, Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı

Abstract: Manis are among the most frequently practiced works of anonymous folk literature. Manis, seen under various titles throughout the Turkish World, are more vivid in Anatolia, Caucasus, the Balkans and among the Turkish communities living in the Middle East. Being anonymous is one of the main characteristics of the manis. In addition, poems in the mani forms are also confronted (found) in asik tradition and Contemporary Turkish Literature. The religious sufi folk poets, the main area of our study, have also poems in mani forms. It has been observed that, influenced by aşık tradition and anonymous culture, many sufi tekke poets have written manis. The objective of this study is to analyze manis belonging to tekke/ sufi poets with regard to their form and content. In this study, the poems (mani) of Religious/ sufi folk literature poets have been compared with the examples of Âşık and Anonymous Folk literature with respect to their similarities and differences. The poems written or sung by Tekke poets are in conformity with plain (simple) mani's aaba and heptastich structure in form. Apart from having a punned rhyme, these manis do not have an interrupted sound (character) and are not made up of 5 verses. In the manis that are

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Şah Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, fiyiyol@ssu.edu.tr

subject of this study, the common Sufi subjects such as divine love, four doors forty posts, being unresponsive(gönülsüz) and reproach (melamet) are mentioned. Moreover, similar to anonymous manis, giving advice and daily social issues are also treated.

Key words: Nonanonymous manis, Religious/Sufi Turkish Folk Literature

Giriş

Mâni, anonim Türk halk edebiyatında yaygın olarak görülen nazım şekillerindedir. Çoğunlukla yedi heceli bir dördlükten oluşan, aaba kafiye örgüsüne sahip bu nazım şekli, kısalığı ve özlü söz söylemeye uygun olmasından dolayı halk arasında sevilmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Mâniler; Anadolu, Balkanlar, Orta Doğu ve Azerbaycan başta olmak üzere Türklerin yaşadığı coğrafyalarda icra ortamlarının önemli verimleridir. Mânilerin yaygınlığı ve halk kültürü açısından önemi araştırmacıların dikkatini çekmiş ve üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Mânilerin menşei, tanımlanması, gelişimi, icrası, şekil özellikleri, çeşitli yönleriyle tasnifi, adlandırılması, derlenmesi, diğer nazım şekilleri ve türlerle ilişkisi açısından kapsamlı çalışmalar¹ yapılmıştır.

İlmî anlamda mâninin tanımlanması Osmanlı dönemi sözlük çalışmalarına dayanır. Ahmet Vefik Paşa maniyi; “*Usulsüz, darpsız elhan ile teganni olunan vezinsiz manasız güfte*” (H.1306-M.1888:764); Şemseddin Sami ise; “*Teevühata müteallik esvattan ibaret elhan ki ekseriya bir şarkı ve taksiminin iptidasında teganni olunur*” şeklinde tarif etmiştir (H.1317-M.1899: 1263-1264). Türk folklorunun ilk dönem araştırmacılarından Ignacs Kunos mâniyi şu şekilde tanımlar: “*Türk halk edebiyatının en yaygın türüdür. İslamlıktan önceki Türk sözlü edebiyatındaki koşuklara benzer. Kafiye düzeni genellikle aaba tarzındadır. Çoğunlukla aşk ve özleyiş temalarını işler*” (Kunos, 2001: 50). Pertev Naili Boratav’ın mâni tanımı Ignaz Kunos’un tanımına benzememektedir. Boratav mâni için; “*Gerek dil gerek gelenek ortaklığı bakımından geniş bir alana yayılmış olan, en çoğu yedi heceli ve aaba uyaklı bir dördlük olarak gösterir kendini*” demektedir (Boratav, 1999: 170).

Fuad Köprülü ve Ahmet Talat Onay², Smayloviç ve Kowalski “*mâni*” kelimesinin Arap dilindeki “*ma’na*” ifadesinden türediğini belirtirler. Niyazi Eset, Sami Akalın ve Gazimihal ise kelimenin Türkçe bir kökenden geldiği ve –i nispet eki aldığını belirtirler (Köprülü, 1981: 273; Onay, 1996: 84; Emeksiz, 2007: 11).

¹ Bu konuda yapılan araştırmaların tespiti ayrı bir çalışma konusu olacak kadar hacimlidir. Konuyla ilgili yalnız; Türkiye’deki üniversitelerde 2012 yılı itibarıyla 17 adet lisansüstü tezinin yapıldığını tespit ettik. Mânilerle ilgili yapılmış bazı kaynakça çalışmaları olsa da bu çalışmaların daha çok Türkiye ile sınırlığı kaldığı görülmektedir. Oysa ki Türk Dünyasında ve yurtdışındaki diğer Türkolojilerde yapılmış çalışmalar ve bilimsel kaynakların taranması sonucunda kapsamlı bir tespitin yapılması gerekmektedir.

² Ahmet Talât Onay, bu iddiasını Veled Çelebi’ye dayandırmaktadır.

Mâninin menşei konusunda iki temel görüş bulunmaktadır: Birinci görüşe göre, mâni türü İslamiyet öncesi Türk şiirinin bir devamıdır. Diğer görüşe göre ise, mâni İslamiyet'in kabulüyle birlikte rubaiden ve diğer İran nazım şekillerinden etkilenilerek ortaya çıkmıştır.

Fuat Köprülü, tuyuğun mâni ile olan ilişkisinden bahsetmiş, Türklerin ilk nazım şeklinin mâni olduğunu ve tuyuğun da mâninin etkisiyle ortaya çıktığını vurgulamıştır (2004: 181-209) Boratav¹, mâninin İran rubaileri ve İran halk şiirinin *fehlevviyat* şeklinin etkisiyle ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir (1999: 244). İlhan Başgöz, Boratav'ın fikrini desteklemektedir. Başgöz'e göre her ne kadar Dîvânü Lugât-it-Türk'te bir mâni örneği olsa da bu nazım şeklinin *fehlevviyat*lardan etkilenilerek ortaya çıkmış olması muhtemeldir (1986: 244). Abdülkadir Emeksiz, *fehlevviyat* şeklinin beyitlerden oluştuğunu belirterek mânilerle *fehlevviyat*ın ilişkilendirilmesinin zorluğunu vurgulamıştır. Emeksiz'e göre, Türk şiirinin İslam öncesi yapısını ve bu dönemi aydınlatacak kaynaklardan araştırılmadan böyle bir fikre ulaşılamaz (2007: 13). Kanaatimizce, *Divanü Ligâti-it-Türk*'te mâni örneğinin bulunması,² mânilerin XI. yüzyıl ve önceki dönemlerdeki varlığını göstermesi açısından önemli bir bulgudur. Bunun yanında, Türk edebiyatının dörtlük sistemine dayanması ve hece ölçüsü İran edebiyatına dayanan şekillerden ayırıcı temel özelliklerdir. İfade ettiğimiz, temel yönler göz önünde bulundurulduğunda Köprülü'nün, mânileri İslamiyet öncesi döneme dayandıran fikrinin diğer düşünceye göre daha ikna edici olduğu görülmektedir.

Mâniler, farklı yörelerde ve bölgelerde değişik isimlerle ifade edilmektedir. Mâniye Azerbaycan sahasında, "*bayatı-bayati*" ya da "*mahni*"; Irak Türkmenlerinde, "*hoyrat-horyat*"; Kazan Türklerinde ve Kazak-Kırgızlar arasında, "*aytipa*", "*kayım ülenek*"; Özbeklerde, "*koşuk*" ya da "*aşula*"; Tatarlarda, "*çinig*", "*çinik*", "*cing*" ve "*şın*" denilmektedir (Köprülü, 1981: 273; Albayrak, 2010: 372). Anadolu'da ve Balkanlarda ise mâni kelimesi kullanılmakta ve mâni ifadesi çoğunlukla yörenin ağız özelliğine göre ses değişimine uğramaktadır.

Mânilerin temel özelliklerinden birisi anonim olmalarıdır. Bunun yanında, şairlerin anonim mânilerden etkilenilerek mâni yazdıkları görülmektedir. Çalışmamızın konusu olan dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatındaki mâni örnekleri dışında da anonim olmayan mânilere rastlamaktayız. Bazı âşıkların ve modern Türk edebiyatında bazı şairlerin mâni tarzı şiirler yazdıkları görülmektedir.

¹ Boratav, bu konudaki başka bir çalışmasında mâni nazım şeklinin kaynağı konusunda kesin bir hükme varılamayacağını vurgulamıştır (1988: 287).

² *Divanü Lugâti't-Türk*'te mâni olarak kabul edilen dörtlüğün metni şöyledir:

Körklüg tonuğ adhinka

Tatlığ aşığ adhinka

Tutgıl konuk ağırlığ

Yadhsun çawıñ budhunka

(Kaşgarlı Mahmut, 2006: 45)

I. Âşık Tarzı Türk Şiirinde ve Modern Türk Şiirinde Mâniler

Âşık edebiyatında mâni şeklinde şiir yazan-söyleyen birçok şair-âşık bulunmaktadır. *Bardızlı Nihanî, Samsumlu Âşık Nasuhî, Posoflu Zülalî, Bayburtlu Hicranî, Şavşatlı Deryamî, Yozgatlı Hüznî, Kastamonulu Yorgansız Hakkı, Âşık Ali Şahin*'in mâni şekliyle şiirleri bulunmaktadır (Oğuz, 1994: 53-54, Kaya, 2004: 103). Âşıkların söyledikleri mâniler çoğunlukla cinaslı mânilerdir.

Bazı âşıklar, türkülerin ya da bir söyleyişin arkasına bir mâni eklerler. Bu mânilere “*türkünün pişrevisi*” (Artun, 2001: 102), denir:

Çektiğin çile dedin
Ağladın sele dedin
Ben sana neyledim ki
Git güle güle dedin
(Artun, 2001: 102)

Âşıklar, cinasın yoğun olarak kullanıldığı tecnisleri (cinaslı mânileri) de sıkça okurlar. Bu tarz mânilerde, ilk dize yedi heceli olmaktan çıkar ve kesik bir hâl alır:

Kara gözler
Gözlerim kara gözler
Gemim deryada kaldı
Gözlerim kara gözler
(Artun, 2001: 102)

Âşık edebiyatında mâni tarzı şiirler de farklı şekillerde görülmektedir. Bazı âşıklar, düz mâninin aaba ve yedili hece kalıplarını her dördlüğe uygulamışlardır. Son dördlüğün içinde de âşığın mahlasını belirtmektedir. *Âşık tarzı destan geleneğinde* bu şekilde yazılmış eserlere rastlamak mümkündür. Yozgatlı Âşık Hüznî'nin “*Neşide-i Messerret: Yunanlılara Nasihat*” isimli âşık tarzı destanı (Çobanoğlu, 2000: 23), buna örnek olarak gösterilebilir:

Bonzuar Venizelos
Nerede kaldı Pantos
Gözlerin aydın olsun
Denize düştü Aftos³
(Çobanoğlu, 2000: 24)

³ Destanın tam metni için bkz. (Çobanoğlu, 2000: 23-24)

Âşık karşılaşmalarında iki âşığın karşılıklı söylediği dörtlükler mâni şeklindedir. Âşık Sümmanî ile Âşık Zülâlî'nin karşılaşmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Kaya, 2004: 103):

Bir bağdan bağa uçtum
Bir daldan dala geçtim
Çirkinden bal yemedim
Güzelden ağı içtim
Sümmanî

Güzelim eşiğinde
Öleyim beşiğinde
Tüyden yapsalar yatmam
Çirkinin döseğinde
Zülâlî (Kaya, 2004: 103)

Âşıkların söylediği Âşık Garip, Kerem ile Aslı ve Ferhat ile Şirin gibi halk hikâyelerinin bazı bölümleri mâni şeklindedir. Pertev Naili Boratav, bu hikâyelerin kadın meclislerinde söylenmeye başlamasıyla birlikte mâni tarzı halk hikâyelerinin ortaya çıktığını iddia etmektedir. Boratav'a göre, "*Sazın refakati ancak türkü ve koşma istemesine karşılık, mâni ile basit bir melodinin inşadı kâfi gelmektedir.*" Bu sebeple, kadın meclislerinde daha kolay okunabilecek bu nazım şekli kullanılmıştır. Boratav, bu iddiasını güçlendirmek için Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet*⁴ isimli romanını örnek göstermektedir (1946: 171). Boratav'ın belirttiği bu durum mâni türünün halk hikâyeciliğine etkisinin açık bir delili durumundadır. İcracısı âşık olduğunda koşma-türkü tarzında söylenen halk hikâyeleri icra ortamı ve icra eden kişinin cinsiyeti değiştiğinde şekil açısından mâniye dönüştüğü görülmektedir.

İkinci Meşrutiyet sonrası gelişen modern Türk şiirinde de mâni nazım şekliyle şiirler yazılmıştır. *Genç Kalemler* dergisi etrafında bir araya gelen *Ziya Gökalp*, *Ömer Seyfettin* ve diğer şair-yazarlar, konu ve içerik açısından millî olana yönelmişlerdir. Arap, Fars ve Yunan mitolojisi yerine Türk mitolojisi; aruz ölçüsü yerine hece ölçüsü, Divan edebiyatı nazım şekilleri yerine Türk halk edebiyatı nazım şekillerini tercih etmişlerdir. Milli edebiyat akımı temsilcileri ve bu akımdan etkilenen şairler halk şiirinin bir şekli olan mâniyi de kullanmışlardır. Ziya Gökalp'in *Yeni Hayat* adlı eserinde bulunan aşağıdaki şiiri mâni tarzı şiir formuna örnek olarak gösterilebilir:

⁴ Boratav'ın değindiği Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet* romanındaki konu ile ilgili bölüm şöyledir: "... *Âşık Garip, Kerim ile Aslı, Ferhat ile Şirin hikâyelerini bütün bildirdi. Emine Hanım bunların metinlerini pek tatlı okur beyitler gelince bunları "hüzzâm"dan pek yanık bir makamla söyledirdi.*

Ben Emine Hanım'ın en düşkün tutkunlarındım. Bu şeker sözlü kadın hikâye için ağız açınca ben oyunu, he şeyi unuttur; karşısına geçip kendisini saatlerce dinlemekten yorulmaz, uslanmazdım. Emine Hanım bize geldiği akşam benim için en mutlu gece olurdu.

Bir gece bizim evde Tahir ile Zühre hikâyesi okunuyordu. Emine Hanım o acıklı hikâyenin sonlarına doğru olan:

*Hey Tatarlar Tatarlar
Birbirine ok atarlar
Çarşıda et tükenmiş
Tahir'in etin satarlar*

Beyitlerini o yanık bestesiyle okuyunca..." (Gürpınar, 1969: 89-90)

Hak milletin, şan onun
Gövde senin, can onun
Sen öl ki o yaşasın
Dökülecek kan onun⁵
(Tansel, 1989: 102)

Modern Türk şairleri arasında; Ziya Gökalp'in dışında Orhan Seyfi Orhon, Harputlu Hayri Efendi, Fuat Köprülü, Yusuf Ziya Ortaç, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ekrem Reşit, Ceyhun Atıf Kansu, Feyzullah Demiray, Salis Zeki, Kudret Zeki ve Nuri Can'ın mâni tarzında şiirleri olduğu bilinmektedir (Kaya, 2004: 104-106).

II. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatında Mâniler⁶

Anonim Türk halk edebiyatının bir nazım şekli olan mâniler, tekke şairleri tarafından kullanılmıştır. Gerek Alevî-Bektaşî geleneğinin temsilcisi olan şairler gerek sünnî ekollere bağlı tekke şairleri mâni tarzında şiirler yazmışlardır. *Şah İsmail Hatayî(Hatâî)*, *Pir Sultan Abdal*, *Kasımî*, *Lala Sultan*, *Muhyeddin Abdal* gibi Alevî-Bektaşî şairlerin yanında; sünnî tasavvuf ekollerinin temsilcileri olan, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, *Suzî ve Lütfi'nin (Alvarlı Efe'nin)* de mânileri bulunmaktadır.

II.a. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Mânilerinin Şekil Özellikleri

Tekke şairlerinin söylediği mâniler, şekil açısından düz mâni özelliklerine sahiptir. Bu mâniler, düz mânilerin şekil özelliği olan aaba ve yedili hece ölçüsüyle yazılmışlardır:

Hatâî'ye hân geldi
Mürde cisme cân geldi
Ya'kup-ı zâr olmuşam
Yusuf-i Kenân geldi.
Şah İsmail Hatâî (Cavanşir ve Necef, 2006: 495)

Mânilerin ilk mısraında şairin mahlası söylenmektedir. Mahlas söyleme, dinî-tasavvufî mânilerin tamamında görülmesine de Şah İsmail Hatâî ve Muhyeddin Abdal'ın mânilerinin önemli bir kısmı bu şekildedir:

⁵ Şiirin tamamı için bkz. (Tansel, 1989: 102).

⁶ Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatındaki mâniler üzerine, bu edebiyatı kapsayıcı çalışmalar yapılmamıştır. Amil Çelebioğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın; Bayram Durbilmez, Muhyeddin Abdal'ın ve Kadir Pürtü, Suzî'nin mânilerini tanıtan çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar, ilgili şairlerin manilerini tespit etmekle sınırlı kalmıştır.

Hatâyî'm can ırkına
Ehl-i irfân arkına
Mar'rifetten su gelir
Dökülür cân arkına
(Gölpınarlı, 1992: 266)

Muhyiddîn'em uş kitâb
Hak'dan irdi bu hitâb
Emred veçhinde 'ayân
Yedi tâmu sekiz bâb
(Durbilmez, 1996: 431)

Tekke şairlerinin söylediği mânilerin önemli bir kısmı cinaslı mâni özelliği gösterir. Bununla birlikte bazı cinaslı mânilerde görülen beş mısralı yapı dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı şairlerinin mânilerinde görülmez:

Dil sevdi o cânânı
Ah bulsa o cân anı
Seyr eylese ol yüzden
Hüsnü dil cân anı
Erzurumlu İbrahim Hakkı
(Çelebioğlu, 1998: 741)

Pertev Naili Boratav, “*âşık der*” ile başlayan mânilerin Doğu Anadolu’da âşık hikâyeciler tarafından halk hikâyeleri içine yerleştirdiklerini belirtmiş ve bu mânilerin kaynağının âşıklık geleneği olduğunu vurgulamıştır (1999:173). Boratav’ın belirttiği gibi bu tarz mâniler, Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında sıkça görülen cinaslı mânilerdir. Azerbaycan sahasında (beyatılarda) bu kalıp ifadenin “*men aşig, aşig ve aşigem*” şekline dönüştüğü görülmektedir:

Men aşig güle bahdım
Açıbtı güle bahdım
Dönüb şeyda bülbüle
Gonupdu güle bahdım
(Karağaç ve Açıkgöz, 1998: 256)

Doğu Anadolu özellikle Erzurum kökenli tekke şairlerinde, “*âşık der*” ile başlayan mânilere rastlamaktayız. Mesela, *Lütfî- Alvarlı Efe ve Erzurumlu İbrahim Hakkı*’nın mânileri bu yapıya uygundur. Erzurumlu tekke şairlerinin mânileri şekil ve içerik açısından Anadolu sahasındaki cinaslı mânilerle ve Azerbaycan sahasındaki beyatılarla aynı özelliklere sahiptirler:

Âşık der incidenden
İncinme incidenden
Kemâlde noksân imiş
İncinen incidenden

Lütfî-Alvarlı Efe (Kutlu vd., 2013: 644)

Erzurumlu tekke şairlerinin mânileri göz önüne alındığında, bu şairlerin mânilerinin âşıklık geleneği ve anonim kültürdeki mânilerin birer taklidi oldukları görülmektedir. Şairler, bu yöredeki mânileri kısmen değişik yapılarak divânlarına almışlardır. Bu örneklem, sözlü kültürün yazılı kültüre etki gücünü ve sözlü kültürden yazılı kültüre geçişkenliğin zor olmadığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Farklı edebî disiplinlerin birbirlerini etkilemesi ve kendi aralarında geçişlerin olması Türk edebiyatı için istisna oluşturacak bir durum değildir. Türk halk şiirinin, şekil ve üslup özellikleri farklı olan Divan edebiyatı şairlerini etkilediği⁷ ve birçok divan şairinin halk edebiyatı tarzı şiirler yazdığı bilinmektedir. Birer halk aydını ve öncüsü olan tekke şairlerinin halk kültürünün diğer ürünlerinden etkilenmiş olmaları olağan bir durumdur.

Dinî-tasavvufî bazı mâniler hece ölçüsünün yanında aruz kalıplarına da uygun yazılmıştır.⁸ Mesela, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın mânileri yedili hece ölçüsüne uygun olduğu gibi aynı zamanda “*mef'ûlü mefâilün*”, “*mef'ûlü fâilâtün*”, “*müstef'ilâtün fa'lün*” ve “*mef'ûlü mefâilün*” kalıbıyla yazılmışlardır (Çelebioğlu, 1998: 739). Yedili hece ölçüne uyan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın aşağıdaki mânisi aruzun “*mef'ûlü mefâilün*” kalıbına da uygundur:

Oldum sana hem-sâye
Sal üstüme hem sâye
Mihrin bane versin fer
Her niçe ki şems aya
(Çelebioğlu, 1998: 740)

Tekke geleneğinde, mânî şeklindeki dörtlüklerin art arda sıralanarak manzum oluşturulduğu da görülmektedir. Bu tarz şiirlerde anonim mânilerde görüldüğü gibi ilk iki mısra son iki mısradaki belirtilen temaya hazırlık ve güçlendirme işlevi görmektedir:

⁷ Geniş bilgi için bkz. (Kurnaz, 1997).

⁸ Bu mânilerin aruz ölçüsüyle yazılması akla tuyuğ olup-olmadıklarını getirebilir. Tuyuğun kullanıldığı aruz kalıpları göz önüne alındığında böyle bir durumun olamayacağı görülecektir.

Alçacık yemiş dalı
Altında yeşil halı
Ver muradım benim
Yâ Muhammed yâ Ali
Pir Sultan Abdal (Özitelli, 2008: 363)

II.b. Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Mânilerinde Muhteva

Tekke şairlerinin söylediği mânilerde çoğunlukla tasavvufî konular işlenmektedir. Tasavvuf kültürünün alegorik dili, geleneğin klasik yapısı bu mânilere de yansımıştır. Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı şairlerinin mânilerinde *ilahî aşk* sıkça vurgulanmıştır. Aşk derdi ve bu derdin mevcudiyetinden dolayı duyulan memnuniyet sık sık dile getirilmiştir:

Hakkı gâm-ı Hakkanî
Var sana Hakk anı
Ol gamla dolup şâd ol
Anda deme hak kanı
Erzurumlu İbrahim Hakkı (Çelebioğlu, 1998: 741)

Dinî- tasavvufî mânilerde aşk acısı sıkça vurgulanmaktadır. Çoğunlukla, “*yâr*” ve “*yara*” kelimeleriyle cinas yapılarak maşukun yüreğinin yaralı olduğu ve bu yaranın ancak sevgili tarafından iyileştirilebileceği vurgusu yapılır:

Bu gönlümüz yareli
Yâr elinden yareli
Gayrı elden onulmaz
Olmayınca yâr eli⁹
Sûzî (Yıldız, 2012: 393)

⁹ Bu mâni, Lütfî'nin (Alvarlı Efe'nin) Divan'ında da bulunmaktadır. Lütfî'nin Divan'ında bulunan söz konusu mâninin metni şöyledir:

Bu gönlümüz yâreli
Yâr elinden yâreli
Gayrı elden eylemez
Olmayınca yâr eli
(Kutlu, 2013: 643)

Bir maninin farklı tekke şairlerinin Divân'ın da olması, bu manilerin tekke geleneğinin sözlü kültür ürünleri olup olmadıklarını akla getirmektedir. Kanaatimizce, Divânlarda bulunan ve mahlas belirtilmeyen mânilerin bir kısmının tekke kültürüne ait anonim manilerdir. Tekke şairleri, bu yaygın mânileri aynen ya da taklit ederek Divânlarında yazmışlardır.

Aşk acısına ancak sevgilinin çare olacağı düşüncesi anonim mânilerde de görülmektedir. Bu mâniler tasavvufun anonim kültür üzerindeki etkisini göstermesi açısından manidardır. Tekke şairlerinin söylediği mânilerle anonim mâniler arasındaki bu benzerlik kültür kalıplarının birbirine geçişlerinin bir başka örneğidir:

Sular aksın çağlasın
Bana kimler ağlasın
Değme tabip yarama
Yârim gelsin bağlasın
(Hasan, 2007: 30)

Tekke şairlerinin söylediği mânilerde, tasavvufun temel konularından olan *vahdet-i vücûd* üzerinde durulmuştur. Mânilerde vurgulanan vahdet anlayışı panteizmi çağrıştıran yaklaşımdan uzaktır. Bu mânilerde vurgulanan temel yaklaşım, kâinattaki her şeyde *tecelli-i esmâ*'dan belirtiler olduğunu vurgulamaktır. Alevî-Bektaşî şairlerde vahdet-i vücûd vurgusu daha sık ve yoğun olarak dile getirilmiştir. Alevî-Bektaşî mânilerinde bu konu işlenirken *Hallâc-ı Mansur*'un "*Enel'l-Hak*" ifadesine telmih yapıldığı görülmektedir:

Deryâ-yı muhit benem
Şeriksiz vâhid benem
On sekiz bin âleme
Uş geldim şahîd benem
Muhyeddîn Abdal (Durbilmez, 1996: 434)

Dinî-tasavvufî halk edebiyatı şairlerinin mânilerinde *tasavvufun dört kapısına* vurgu yapılmaktadır. Bu mânilerde; *şeriat*, *tarikât*, *hakikat* ve *marifet* kapısının isimleri belirtilerek bu kavramların bir ya da birkaç yönü üzerinde durulmuştur. Bazı mânilerde ise tasavvufun dört kapısını değil biri ya da birkaçına vurgu yapılmıştır:

Tarîkat gusli od ile
Ma'rifet gusli bâd ile
Hakikat gusli turâbdır
Bilen er oldı ad ile
Muhyiddîn Abdal (Durbilmez, 1996: 433)

Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatında, *bağışlanma ve yakarış içerikli* mânilere de rastlanmaktadır. Şair, kendisinin günahkâr olduğunu belirterek efendisinden afv u mağfiret diler. Şair, köle ve kuldur; herkesten daha kötü ve daha aşağıdadır. Sevgili ise sultandır, bağışlayan ve affedendir:

Ey Efendim kul senin
Köle senin kul senin
Cümle kullardan ednâ
Bu günahkâr kul senin
Sûzî (Yıldız, 2012: 393)

Anonim mâniler içerisinde de konusu bağışlanma ve dua içerikli birçok mâni bulunmaktadır. Özellikle, Ramazan mânileri arasında dua içerikli mânilere sık rastlanmaktadır. Anonim mânilerdeki yakarış ve dua, tekke şairlerin mânilerine göre daha sadedir. Yakarıştaki içerik benzemekle birlikte tekke geleneğin sembolleri anonim mânilerde görülmemektedir:

Meşgûl alayım senâya
Başlayam size duâya
Cümlelerinizi Bâri Hudâ
Vâsıl eylesin sâfaya
(Çelebioğlu, ? : 275)

Dinî-Tasavvufî mânilerde mürşidin-salikin bağlı olduğu yol ve o yolun öncülerine vurgu yapılmaktadır. Alevî-Bektaşî şairlerin mânilerinde, *Hz. Ali, Üçler, Yediler, Kırklar, On İki İmam, On Dört Masum-ı Pâk ve On Yedi Kemerbest*'ten bahsedilir:

Kâsîmi âl elidir
Ceddinin al elidir
Âl elini tutmuşam
Ced Êli âl Êli'dir.
Kasîmî (Gölpınarlı, 1992: 270)

Yediler, Üçler hakkı
On İki, Beşler hakkı
On Yedi Kemerbeste
Hem On Dört Haslar hakkı
Muhyiddîn Abdal (Durbilmez, 437)

Tasavvuf kültüründe insan kıymetlidir ve “*Eşref-i mahlukat*”dır. İnsanın en kıymetli organı onun yüreğidir; çünkü yürek irfanın, feyzin ve sırların inkişaf edeceği yerdir. Gönül Allah'ın evidir; gönlün kırılması Kâbe'nin yıkılması gibidir. Bu sebeple kulun gönlünü kırmamak gerekir. Tekke erbâbı kalp için, “*gönül Kâbesi*” ifadesini kullanmıştır (Cebecioğlu, 1997: 295-297). Tekke şiirinde, gönül kırmama, gönül kazanma ve alçak gönüllü olmak üzerine sıkça durulmuştur:

Düriş kazan yi-yidür bir gönül ele getir
Yüz Ka'be'den yigrekdür bir gönül ziyareti
Yunus Emre (Tatçı, 2008: 402)

Tekke kültürünün bu kadim konusu mânilere de yansımıştır. Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı şairleri mânilerinde bu konu üzerinde durmuş, gönül kırmamanın ve gönül alçaklığının Kâbe ziyaretinden daha faziletli olduğunu vurgulamışlardır:

Hatâyî'm hâl çağında
Hak gönül alçağında
Bin Kâ'be'den yeğrektir
Bir gönül al çağında.
Hatâyî (Gölpınarlı, 1992: 266)

Tekke şairleri, *şathiyye* özelliği gösteren mâniler de yazmışlardır. Bu mânilerde tasavvufun batmî tarafı, görülen olağanüstü haller remizlerle dile getirilmiştir:

Bir kılı kırk yarmışam
Birin köprü kurmuşam
Otuz iki cân ile
Kırk makâma ermişem
Muhyiddîn Abdal (Durbilmez, 1996: 437)

Tasavvufî hâller ve şahsın olağanüstü manevî tecrübeleri anonim mânilerde de dile getirilmiştir. Bazı anonim mânilerdeki alegorik söyleyiş dinî-tasavvufî mânileri aratmayacak şekildedir:

Bir ufacık kuş idim
Asmaya konmuş idim
Erenler olmasaydı
Ben burda kalmış idim
(Hasan, 2007: 29)

Tekke şairleri aynı zamanda kendi ekollerinin önemli pîrleri ve müridleri oldukları için bağlı oldukları yolun adâb-erkânı ve bu yolda ilerlerken yapılması gerekenleri mânilerinde vurgulamışlardır:

Könül verme nâ-dâne
Hakkı inkâr edene
Müridim hak demişem
Mehebbet hân idene
Hatâ'î (Cevanşir ve Necef, 2006: 98)

Tekke şairleri dinî-tasavvufî konuların dışında da öğütler vermişlerdir. Bu öğütlerde zaman zaman kinaye ve tevriye gibi söz sanatları kullanılarak farklı çağrışımların yapılması sağlanmıştır:

Hatayî işin düşer
Gelip gidişin düşer
Dişleme çiğ lokmayı
Yerine dişin düşer
Hatâyî (Gölpınarlı, 1992: 266)

Ördeği baz öldürür
Eylemez tez öldürür
Aşkı ecel öldürmez
Bir kötü söz öldürür
Lala Sultan (Gölpınarlı, 1992: 269)

Anonim mânilerde içerisinde öğüt içerikli mâniler konu açıdan tasnif edilecek kadar önemli bir niceliğe sahiptir. Anonim mânilerle tekke şairlerinin söylediği öğüt verici mâniler arasında konu ve kapsam açısından farklılıklar bulunmaktadır. Tekke geleneğindeki mânilerde daha çok davranış güzelliği öğütlenirken, anonim mânilerde hemen her konuda öğüt verilebilir. Anonim mânilerde günün çeşitli vakitleri, hayatın farklı safhalarıyla ilgili öğütlere rastlamak mümkündür.¹⁰ Buna karşın, tekke şairlerinin mânilerinde dinî-tasavvufî öğütlerin dışında daha çok ahlak ve güzel huylu olmakla ilgili öğütler verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında anonim mânilerdeki öğüt vericilik daha kapsayıcı olduğu görülmektedir.

Nasihat içerikli mânileri âşıklık geleneğinde de görmek mümkündür. Âşığın söylediği öğüt mânilerinde davranış kalıplarının sosyal normlara göre düzenlenmesi telkini ağır basmaktadır. Âşıkların söylediği öğüt mânileriyle tekke şairlerinin söylediği öğüt mânileri arasında büyük bir benzerlik vardır. Âşıklar zaman zaman tekke şairlerinin yaptığı gibi dinî ve tasavvufî konularda dinleyicilere nasihat ederler:

Aman aman hayreti
Hakka yönelt sireti
Ondan gayrı kimse yok
Gördüklerin eyreti
Âşık Hakkı Yorgansız (Eski, 1975: 157)

¹⁰ Kalk sabahtan a gelin
Süpür evin tozunu
Sakın iki eyleme
Kaynananın sözünü
(Kaya, 2004: 94)

Sonuç

Mâniler, anonim Türk halk şiirinin bir nazım şeklidir ve farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarında çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır. Mâniler, anonim olmakla birlikte Âşık edebiyatı ve Modern Türk şiirini de etkilemiş ve bu edebiyatlarda mâni tarzı şiirler yazılmıştır. Âşıklar, anlattıkları halk hikâyelerinin aralarında, destanlarda, bir diğer âşıkla karşılaşmalarında ve okudukları türkülerin sonlarında mâni söylemektedirler. Bazı âşıkların koşma yerine dördlükleri mâni şekliyle art arda sıralayarak şiir yazdıkları görülmektedir.

Millileşme hareketleri sonrası modern Türk şiirinde mâni tarzı şiirler yazılmıştır. Bu şairlerin yazdıkları şiirler bir dördlükten oluşan anonim mâni şeklinde değildir. Dördlükler arka arkaya sıralanırken her bir dördlük aaba ve yedili hece ölçüsüyle yazılmış böylece mâni şekline getirilmeye çalışılmıştır.

Dinî-Tasavvufî Halk edebiyatı şairleri anonim halk şiirinin bir nazım şekli olan mâni şeklinde edebî ürünler vermişlerdir. Bu mâniler, tekke şiirinin anonim kültürden ve âşıklık geleneğinden etkilendiğini göstermektedir. Âşıklık geleneğinin çok canlı olduğu Doğu Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında tekke şairlerinin mânilerinin âşıkların söylediği cinaslı mânilerle büyük bir benzerlik olduğu görülmektedir. Bu durum Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında âşıklık geleneğinin tekke kültürüyle ilişkisinin derinliğini göstermektedir.

Tekke şairlerinin söylediği mâniler şekil açısından düz mâni yapısına uygundur. Şairler, mânilerinde yedili hece ölçüsü ve aaba kalıbını kullanmışlardır. Anonim mânilerde olduğu gibi bu mânilerde söylenmek istenen asıl düşünce son iki mısradan belirtilmektedir.

Tekke şairlerinin söylediği mânilerde dinî-tasavvufî konular sade bir üslûpla dile getirilmiştir. Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı şairlerinin mânilerinde; ilahî aşk, tasavvufun dört kapısı, makamlar, olağanüstü haller, gönülsüzlük-gönül kırmama ve salıklere öğüt konuları işlenmiştir. Bunun yanında sosyal konuları işleyen öğüt içerikli mânilere de rastlanmaktadır.

Mânilerden hareketle; anonim şiirin tekke şiirini etkilemesinin yanında, tekke şiirinin ve kültürünün de anonim şiiri etkilediği görülmektedir. Anonim mânilerde tasavvufî konuların işlenmesi ve sathiyeye denilecek söyleyişlerin görülmesi bunun bir örneğidir. Gerek anonim şiirin kalıplarının tekke şiirinde görülmesi gerekse tekke şiirinin anonim kültür içerisindeki etkisi göz önüne alındığında halk şiirinin farklı şubeleri arasında içerik ve şekil yönüyle bir bütünlük olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa (1306-1888), *Lehçe-i Osmanî*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul.
- ALBAYRAK, Nurettin (2010), *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ARTUN, Erman (2001), *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAŞGÖZ, İlhan (1986), *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1999); *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, IX. baskı Gerçek Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1988), “*Mânî*”, İslam Ansiklopedisi, MEB Basımevi, İstanbul.
- BORATAV, Pertev Naili (1946), *Halk Hikâyeciliği ve Halk Hikâyeleri*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- CAVANŞİR, Babek ve NECEF N. Ekber (2006), *Şah Hatâ’î Külliyyatı*, Kaknüs Yayınları. İstanbul.
- CEBECİOĞLU, Ethem. (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1998), “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Mânileri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.739-741, MEB Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (?), *Ramazannâme 1826’dan Ramazan Mânileri*, Tercüman 1001 temel eser dizisi, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Ali (2005), *Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DURBİLMEZ, Bayram (1996), “Muhyiddin Abdal’ın Tuyuğ ve Mânileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say.7, s.427-438.
- ELÇİN, Şükrü (2005), *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- EMEKSİZ, Abdulkadir (2007), *İstanbul Mânileri*, İBB Yayınları, İstanbul.
- ESKİ, Mustafa (1975), *Âşık Hakkı Bayraktar Yorgansız*, Eroğlu Matbaası, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1992), *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İnkılap Kitabevi, II. Baskı, İstanbul.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi (1969), *İffet*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- HASAN, Hamdi (2007), *Makedonya Türklerince Söylenen Mâniler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Kaşgârlı Mahmud (2006), *Divanü Lugat-it Türk*, Çeviren: Besim Atalay, c.I, baskı V, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAAĞAÇ Günay ve AÇIGÖZ (1998) *Azerbaycan Beyatıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KAYA, Doğan (2004), *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, II. Baskı , Ankara.

KİLİSLİ RIFAT BİLGE (1996), *Mâniler*, Hazırlayan: Ata Çatıkkaş, MEB Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004), *Edebiyat Araştırmaları II*, 2. baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1981), *Türk Edebiyatı Tarihi*, II. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KUNOS, Ignacs (2001), *Türk Halk Edebiyatı*, Hazırlayan: Tuncer Gülensoy, Akçağ Yayınları, Ankara.

KURNAZ, Cemal (1997), *Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Bir Deneme*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KUTLU, Hüseyin vd. (2013), *Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbat-ı Hâce Muhammed Lutfî*, Esen Ofset, İstanbul.

ONAY, Ahmet Talat (1996), *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, Hazırlayan: Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara.

Şemseddin Sami (1899), *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul.

TANSEL, Fevziye Abdullah (1989), *Ziya Gökalp Külliyyatı-I Şiirleri ve Masalları*, III. baskı, TTK Basımevi, Ankara.

TATCI, Mustafa (2008), *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metni*, H Yayınları, İstanbul.

TERZİBAŞI, Ata (1975), *Kerkük Hoyratları ve Mânileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Artvin Yöresi Folkloru, ISBN 975-95311-0-0 (Y.Y?) Ankara.

YILDIZ, Alim (2012) *Ahmet Sûzî Divânı*, Buriciye Yayınları, Sivas.